

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΨΥΧΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: Διαδικασία συγγραφής επιστημονικής
ερευνητικής εργασίας ,με έμφαση στην πτυχιακά εργασία

Διδάσκων: Νίκος Ανδρεαδάκης

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΣΧΟΛΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
Πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται στην άδεια χρήσης **Creative Commons** και ειδικότερα ***Αναφορά – Μη εμπορική Χρήση – Όχι Παράγωγο Έργο v.3.0***
(Attribution – Non Commercial – Non-derivatives v.3.0)

[ή επιλογή ενός άλλου από τους έξι συνδυασμούς]

[και αντικατάσταση λογότυπου άδειας όπου αυτό έχει μπει (σελ. 1, σελ. 2 και τελευταία)]

- Εξαιρείται από την ως άνω άδεια υλικό που περιλαμβάνεται στις διαφάνειες του μαθήματος, και υπόκειται σε άλλου τύπου άδεια χρήσης. Η άδεια χρήσης στην οποία υπόκειται το υλικό αυτό αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Κρήτης**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ ΣΕΜΙΝΑΡΙΑΚΩΝ - ΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

- Αν θα επιχειρούσαμε να περιγράψουμε τις σημαντικότερες αδυναμίες που έχουν εντοπιστεί κατά τη συγγραφή σεμιναριακών ή πτυχιακών εργασιών, θα τις κατατάσσαμε σε τέσσερις βασικές κατηγορίες:

α. Αδυναμίες στη δομή και την πληρότητα περιεχομένου τμημάτων των εργασιών

- Μια μεγάλη ομάδα αδυναμιών αποτυπώνονται σε ελλείψεις σημαντικών στοιχείων από τη γραπτή εργασία των φοιτητών. Σε αρκετές περιπτώσεις, διαπιστώνεται η απουσία πίνακα περιεχομένων, εισαγωγής, εννοιολόγησης βασικών όρων της μελέτης, γενικών συμπερασμάτων, προτάσεων και παραρτήματος (με αντίγραφο π.χ. του μέσου συλλογής δεδομένων). Σε κάποιες περιπτώσεις, απουσιάζει η συζήτηση-ερμηνεία των αποτελεσμάτων και ο φοιτητής μετά το σχολιασμό δεδομένων ή πινάκων προχωρεί απευθείας στη διατύπωση γενικών συμπερασμάτων. Στο κεφάλαιο της μεθοδολογίας της έρευνας, διαπιστώνεται συχνά ότι δεν υπάρχει καμιά αναφορά στις συνθήκες χορήγησης του μέσου συλλογής δεδομένων της έρευνας ή ότι απουσιάζουν τα κριτήρια με βάση τα οποία αναλύονται και κατηγοριοποιούνται οι απαντήσεις των υποκειμένων σε ανοικτά ερωτήματα ή ερωτήματα στο πλαίσιο μιας συνέντευξης.

α. Αδυναμίες στη δομή και την πληρότητα περιεχομένου τμημάτων των εργασιών

- Μια άλλη κατηγορία αδυναμιών σχετίζεται με τον τρόπο δόμησης της εργασίας. Ενίοτε, η κριτική επισκόπηση της βιβλιογραφίας δεν είναι καθόλου 'κριτική', αλλά αντίθετα περιγραφική, με απουσία καινοτόμων χαρακτηριστικών. Σ' αυτό θα πρέπει να προστεθεί και η έλλειψη σαφήνειας και αυστηρότητας στην επιχειρηματολογία με τεκμηριωμένες κρίσεις. Ο τρόπος κατανομής της εργασίας σε επιμέρους κεφάλαια δεν είναι ορθός, εφόσον δεν υπάρχει σύνδεση μεταξύ τους και ομαλή μετάβαση από το ένα στο άλλο, αλλά ούτε και ισομερής ανάπτυξή τους, με αποτέλεσμα η εργασία να εμφανίζει αποσπασματικότητα.
- Τέλος, από τις συζητήσεις που κατά καιρούς έχουμε με τους φοιτητές κατά τη διάρκεια εκπόνησης των εργασιών τους, εντοπίστηκε υποεκτίμηση της ποσότητας χρόνου που απαιτείται προκειμένου να ολοκληρωθεί η μελέτη.

β. Αδυναμίες σε παραπομπές και βιβλιογραφικές αναφορές

- Σε αρκετές περιπτώσεις, παρατηρείται η αναπαραγωγή-αντιγραφή αυτούσιων αποσπασμάτων από βιβλία ή άρθρα τα οποία συμβουλεύονται οι φοιτητές, χωρίς να ομολογείται τεκμηριωμένα και σχολαστικά με τη χρήση εισαγωγικών. Διαπιστώνεται, επιπλέον, η απλή παράφραση επιχειρημάτων ή στοιχείων που εντοπίζουν οι φοιτητές στο έργο κάποιου συγγραφέα, συμπεριλαμβανομένων και έργων συμφοιτητών τους, χωρίς να αναφέρεται, ωστόσο, η σύστοιχη παραπομπή και η πηγή από την οποία αντλήθηκαν τα εν λόγω επιχειρήματα ή στοιχεία.

β. Αδυναμίες σε παραπομπές και βιβλιογραφικές αναφορές

- Σε άλλες περιπτώσεις, είναι εμφανές ότι οι φοιτητές δε γνωρίζουν τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να παραπέμψουν. Σε κάποια σημεία της εργασίας τους, κάνουν παραπομπές, ενώ σε άλλα υποσημειώσεις. Επίσης, σε κάποιες από τις παραπομπές αναφέρουν μόνο το συγγραφέα χωρίς αναφορά στη χρονολογία του έργου του. Αλλού, εντοπίζονται λάθη στην ορθογραφία του επιθέτου του συγγραφέα, τη χρονολογία του έργου ή τον αριθμό των σελίδων όπου παραπέμπουν. Σε άλλες, απουσιάζει η αναφορά στην πραγματική πηγή απ' όπου αντλήθηκε η παραπομπή. Επιχειρείται, δηλαδή, αναφορά στο έργο κάποιων ερευνητών-συγγραφέων χωρίς να έχουν μελετηθεί προφανώς οι πρωτογενείς πηγές, αλλά διαμέσου της εικόνας που μεταφέρεται από μεταγενέστερους συγγραφείς. Τέλος, σε κάποιες υποσημειώσεις – παρά το γεγονός ότι υπάρχει βιβλιογραφία στο τέλος της εργασίας – παρατίθεται πλεοναστικά πλήρης αναφορά στα βιβλιογραφικά στοιχεία της πηγής.

β. Αδυναμίες σε παραπομπές και βιβλιογραφικές αναφορές

- Αδυναμίες παρατηρούνται, επιπροσθέτως, στη σύνταξη του βιβλιογραφικού καταλόγου. Στο κείμενο της εργασίας, εμφανίζονται παραπομπές σε συγγραφείς χωρίς να σημειώνεται αντίστοιχη βιβλιογραφική αναφορά. Αντιστρόφως, διαπιστώνεται μεγάλος όγκος βιβλιογραφικών αναφορών σε πηγές για τις οποίες δεν υπάρχει καμιά απολύτως βιβλιογραφική παραπομπή στο κείμενο της εργασίας. Συχνά είναι και τα λάθη στη σύνταξη του βιβλιογραφικού καταλόγου. Άλλοτε τα επίθετα των συγγραφέων είναι σε ονομαστική πτώση και άλλοτε σε γενική, άλλοτε με κεφαλαία και άλλοτε με μικρά. Σε κάποιες περιπτώσεις, τα ονόματα των συγγραφέων είναι γραμμένα ολόκληρα, ενώ σε κάποιες άλλες δίνεται μόνο το πρώτο τους γράμμα. Πότε υπογραμμίζεται ή τοποθετείται με πλάγιους χαρακτήρες ο τίτλος του έργου και πότε όχι. Άλλοτε αναφέρεται η χρονολογία του έργου ή ο τόπος έκδοσης ενός βιβλίου και άλλοτε όχι. Δεν υφίσταται, με άλλα λόγια, ομοιογένεια και λογική συνέπεια στον τρόπο καταγραφής της βιβλιογραφίας. Δεν υπάρχει κάποιες φορές, επίσης, ένας ενιαίος τρόπος χρήσης των σημείων στίξης.

γ. Υφολογικές αδυναμίες

- Μια υφολογική αδυναμία αρκετών φοιτητών κατά τη συγγραφή της εργασίας τους, είναι η συχνή χρήση προσωπικών αντωνυμιών ή ρημάτων στο πρώτο ενικό πρόσωπο. Οι φοιτητές τείνουν να χρησιμοποιούν το 'εγώ' ή ρήματα σε πρώτο ενικό πρόσωπο, όπως: πιστεύω, συμπεραίνω, ισχυρίζομαι, συμφωνώ, διαφωνώ, διαπιστώνω, εφαρμόζω, αξιοποιώ, κ.τ.λ. Κατά παράδοση, όμως, δεν είναι αποδεκτή η χρήση του πρώτου ενικού προσώπου σε επιστημονικές εργασίες και αντ' αυτού προτιμάται η χρήση παθητικής φωνής ή -με σχετική οικονομία- η χρήση του πρώτου πληθυντικού.

γ. Υφολογικές αδυναμίες

- Αξίζει, βεβαίως, να επισημανθεί ότι την τελευταία διετία παρατηρείται μια στροφή στο διεθνή χώρο από αρκετά Πανεπιστήμια αλλά και συγγραφείς σε ένα πιο προσωπικό στυλ γραφής, γεγονός ευεξήγητο ενδεχομένως και από την έμφαση που αποδίδεται σήμερα σε 'ποιοτικές ερευνητικές προσεγγίσεις'. Προς το παρόν, όμως, προτείνεται να αποφεύγει ο φοιτητής τη χρήση του α' ενικού προσώπου καθώς και εκφράσεις που υπογραμμίζουν την υποκειμενικότητα των κρίσεων που διατυπώνονται (π.χ. «εγώ πιστεύω ...», «κατά την γνώμη μου ...», «η αίσθησή μου είναι ...», «κατά την προσωπική μου εκτίμηση ...», κ.τ.λ.). Συνίσταται η χρήση, στο επιστημονικό πεδίο και στην εμπειρική προσέγγιση, μορφών έκφρασης σε πνεύμα σχετικοκρατίας, όπως για παράδειγμα μια αόριστη αναφορά του τύπου «θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ...», «θα άξιζε τον κόπο να θεωρήσουμε ότι ...», «θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ...» που να υπογραμμίζει την ουδετερότητα και την αντικειμενικότητα του συγγραφέα, χωρίς δηλαδή υποκειμενική εμπλοκή και συναισθηματική φόρτιση ή δέσμευση. Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις, εμφανίζεται συχνά η χρήση γενικευτικών λέξεων ή εκφράσεων, όπως «γενικότερα», «σε γενικές γραμμές», «η γενικότερη εικόνα είναι», «τελικά», «πολλές φορές», «βασικά». Καλό είναι να αποφεύγεται η χρήση τους, εφόσον αυτές δεν τεκμηριώνονται επαρκώς με ανάλογη επιχειρηματολογία από το συντάκτη-φοιτητή.

γ. Υφολογικές αδυναμίες

- Κάποιοι φοιτητές, στην προσπάθειά τους να αναβαθμίσουν το κείμενο της γραπτής εργασίας, γράφουν με 'λογοτεχνικό', 'λόγιο' ή ακόμη και με αρχαϊζόντα τρόπο. Κάποιοι άλλοι ενσωματώνουν στο κύριο σώμα της εργασίας τους εκτενέστατα αποσπάσματα από επιστημονικές πηγές (άλλοτε αναφέροντάς τις και άλλοτε όχι), με αποτέλεσμα να υπάρχει σημαντική διαφορά ύφους ανάμεσα στο προσωπικό ύφος γραφής και τον τρόπο γραφής των διαφόρων αποσπασμάτων που έχουν εισαχθεί στο κείμενο. Θα πρέπει να επισημανθεί σ' αυτό το σημείο, η έλλειψη αλλαγής παραγράφου από κάποιους φοιτητές ή η ύπαρξη μεγάλων κενών σκέψης χωρίς την απαιτούμενη λογική σύνδεση μεταξύ δυο διαδοχικών παραγράφων. Επιπλέον, συχνές είναι οι περιπτώσεις περιττολογίας, αοριστολογίας, αλληλοεπικαλύψεων, ασαφών συνδέσεων μεταξύ ιδεών, απόλυτων δηλώσεων και πομπωδών εκφράσεων. Ορισμένοι φοιτητές, ακόμη, πλατειάζουν σε κεφάλαια της εργασίας που κατέχουν σε μεγάλο βαθμό και είναι συνοπτικότεροι σε κεφάλαια που δεν κατέχουν επαρκώς, με συνέπεια η εργασία να μην έχει 'ισορροπία' μεταξύ των διαφόρων κεφαλαίων.

δ. Γραμματικές, συντακτικές, λεξιλογικές, ορθογραφικές και μορφολογικές αδυναμίες

- Οι σημαντικότερες αδυναμίες αυτής της κατηγορίας εντοπίζονται στην περίπτωση των σημείων στίξης (έλλειψη ή λάθος θέση του κόμματος, κατάργηση των διαλυτικών, δεν αφήνεται μετά την τελεία ένα κενό διάστημα για την αρχή της επόμενης πρότασης, κ.τ.λ.), στη χρήση επιρρημάτων (χρήση επιθέτου αντί για επίρρημα, διαφορετική σημασία σε -α ή -ως, κ.τ.λ.), στη χρήση του τελικού [ν], στη χρήση του [σαν] αντί του [ως], στη λανθασμένη κλίση των ρημάτων σε -λλω, στην κλίση κάποιων ουσιαστικών ή επιθέτων και στη χρήση αντωνυμιών (χρήση της αντωνυμίας αυτός/η/ο σε απομακρυσμένη έννοια ή έννοια που περιλαμβάνεται σε προηγούμενη παράγραφο, [που] αντί [η οποία], κ.τ.λ.).

δ. Γραμματικές, συντακτικές, λεξιλογικές, ορθογραφικές και μορφολογικές αδυναμίες

- Συχνά είναι και τα προβλήματα που προκαλεί η χρήση του μονοτονικού συστήματος (μονοσύλλαβες λέξεις με τονισμό όπως το [τι] που δεν τονίζεται ποτέ, εξαίρεση των ερωτηματικών [πού] και [πώς], κ.τ.λ.). Ορισμένοι φοιτητές, επίσης, διαπράττουν ορθογραφικά λάθη σε λέξεις που περιέχουν αρκετά [ι], συγχέουν το ειδικό [ότι] με το αναφορικό [ό,τι] ή τις ομόηχες καταλήξεις των ρημάτων -ται και -τε. Αξίζει τον κόπο να επισημανθεί εδώ, ότι ο αυτόματος ορθογράφος του Word δεν έχει τη ικανότητα να εντοπίσει πολλά από τα προηγούμενα λάθη και γι' αυτό οι φοιτητές θα πρέπει να είναι υποψιασμένοι και ιδιαίτερα προσεκτικοί στη χρήση του. Τέλος, μια άλλη αδυναμία είναι η κατάχρηση του αναφορικού [που] με συνέπεια να δημιουργείται ασυνταξία ή ασάφεια.

δ. Γραμματικές, συντακτικές, λεξιλογικές, ορθογραφικές και μορφολογικές αδυναμίες

- Η χρήση μακροπερίοδου λόγου έχει ως συνέπεια ότι διαπράττονται συντακτικά σφάλματα. Έτσι, εντοπίζονται κάποιες περιπτώσεις, όπου διατυπώνονται προτάσεις χωρίς υποκείμενο ή ρήμα. Η συχνότερη λεξιλογική αδυναμία των φοιτητών είναι η χρήση λέξεων χωρίς να γνωρίζουν το ακριβές περιβάλλον χρήσης τους (π.χ. διαπραγματευόμαστε αντί πραγματευόμαστε, επιτάξουμε αντί προτάξουμε, αποδείχθηκε αντί διαπιστώθηκε, επάνδρωση αντί στελέχωση, οπισθοχώρηση αντί παλινδρόμηση, προήλθε αντί επήλθε, κ.τ.λ.). Η λεξιλογική, ακόμη, ανεπάρκεια κάποιων φοιτητών τους οδηγεί συχνά στο να επαναλαμβάνουν εκφράσεις ή να χρησιμοποιούν καταχρηστικά την αντωνυμία [αυτός, -η, -ο].

δ. Γραμματικές, συντακτικές, λεξιλογικές, ορθογραφικές και μορφολογικές αδυναμίες

- Θα πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι κάποιοι φοιτητές βάζουν λανθασμένα τελεία μετά τους τίτλους κεφαλαίων – υποκεφαλαίων ή πινάκων – διαγραμμάτων ή ότι δεν αποφεύγεται η υπερβολική χρήση έντονων χαρακτήρων ή υπογραμμίσεων, για να τονιστούν λέξεις ή εκφράσεις με ιδιαίτερο βάρος στην υποστήριξη κάποιου επιχειρήματος.
- Ολοκληρώνοντας την παρούσα ενότητα, αξίζει τον κόπο να τονιστεί ότι είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για το φοιτητή που βρίσκεται στη διαδικασία συγγραφής της ερευνητικής του εργασίας, να εντρυφήσει στη συντακτική δομή και τη γραμματική της ελληνικής γλώσσας, αλλά και να συμβουλευτεί λεξικά ορθογραφικά-ετυμολογικά, λεξικά, ακόμη, εξειδικευμένα ως προς το θέμα που πραγματεύεται ή ορολογίας στο χώρο της Παιδαγωγικής, της Ψυχολογίας, της Κοινωνιολογίας, κ.τ.λ.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

- Η συγγραφή μιας σεμιναριακής ή πτυχιακής εργασίας απαιτεί από το φοιτητή να μελετήσει σε βάθος κάποιο θέμα, να συλλέξει σχετικές πληροφορίες, να εμβαθύνει σ' αυτές, να σχηματίσει την προσωπική του άποψη πάνω στο θέμα που πραγματεύεται και να την παρουσιάσει με όσο το δυνατόν άρτιο τρόπο. Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι η συγγραφή σεμιναριακής και ιδιαίτερα πτυχιακής εργασίας υποβοηθούν το φοιτητή να οικοδομήσει την προσωπική επιστημονική του ταυτότητα. Κατά συνέπεια, η εκπόνηση γραπτής εργασίας δεν αποσκοπεί στην παράθεση ή τη συσσώρευση γνώσεων και πληροφοριών, αλλά στην κριτική επεξεργασία και την πρωτότυπη σύνθεση ενός θέματος για τον εμπλουτισμό της 'τράπεζας' της επιστημονικής γνώσης. Συναρτάται, δηλαδή, με τη δεξιότητα να εντοπίζονται εκπαιδευτικά θέματα ή προβλήματα, να προτείνονται σχέδια ενεργειών για την αντιμετώπισή τους, να αναλύονται με μεθοδικό τρόπο και να παρουσιάζονται συνακόλουθα με σαφήνεια, ακρίβεια και αυστηρότητα όσον αφορά στην επιχειρηματολογία-τεκμηρίωση. Από την ανάλυση του θέματος, θα πρέπει να προκύπτει ότι ο φοιτητής αντιλαμβάνεται ορθά από όλες τις πτυχές το υπό εξέταση θέμα, είναι σε θέση να διατυπώνει με ορθότητα και σαφήνεια τις ιδέες ή τις απόψεις του, έχει την ικανότητα να κάνει παραπομπές και να κατανοεί σε βάθος τη βιβλιογραφία, χωρίς να προβαίνει σε λογοκλοπή. Θα πρέπει να προκύπτει, ακόμη, ότι ο φοιτητής είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει και να οικοδομήσει επιχειρήματα προκειμένου να ισχυροποιήσει μια θέση ή άποψη, διαθέτει κριτική ικανότητα, μπορεί να προχωρήσει σε τεκμηριωμένες κρίσεις και αξιολογήσεις και να καταλήξει εντέλει σε τεκμηριωμένα συμπεράσματα. Ο επιστημονικός λόγος είναι σαφής, λιτός, περιεκτικός και με ευκρίνεια ως προς την ανάλυση. Για την επιτυχή εκπόνηση και συγγραφή της ερευνητικής μελέτης, ιδιαίτερη σημασία και αξία έχουν ρήματα, όπως: παρατηρώ, αναλύω, κρίνω, συγκρίνω, συσχετίζω, αντιπαραθέτω, επιχειρηματολογώ, τεκμηριώνω, οργανώνω, επιλέγω, σχεδιάζω, ορίζω, διαπιστώνω, επισημαίνω, συζητώ, ερμηνεύω, αξιολογώ, γενικεύω, συνοψίζω και προτείνω.

- Ο φοιτητής δε θα πρέπει να λησμονεί, άλλωστε, πως το εν λόγω εγχείρημα συνιστά προπονητικό ή προπαιδευτικό έργο. Πρόκειται για ένα έργο μαθητείας σε επιστημονικά δεδομένα, τιθάσευση υπό συγκεκριμένους όρους ενός υλικού και δε συνιστά επ' ουδενί μια κίνηση 'ανακάλυψης του τροχού' με νεότευκτο λόγο και καινοτόμους μετασχηματισμούς – ανακάλυψη νέας γνώσης- στο υπό διερεύνηση θέμα. Αφορά σε ένα 'πείραμα' που διαχέεται στον ακαδημαϊκό χώρο ως διδακτική και μαθησιακή προοπτική στο πλαίσιο του πολλαπλασιασμού ευκαιριών για την ανάπτυξη και διασπορά γνώσης και έρευνας, αλλά και εφαρμογών τους από τον δυνάμει ερευνητή, έτσι ώστε να αποφεύγεται ο εγκυκλοπαιδισμός και η άκρατη λογοκοπία του διδάσκοντα.

Ο φοιτητής θα πρέπει:

- Να αναπτύξει την εργασία με δικά του λόγια και όχι επαναλαμβάνοντας εκφράσεις, παραγράφους ή προτάσεις που είναι διατυπωμένες από άλλους συγγραφείς. Οι σκέψεις του θα αναπτυχθούν πολύ καλύτερα αν εκφραστεί με δικά του λόγια και χρησιμοποιήσει δικές του εκφράσεις. Η ελληνική γλώσσα, ιδιαίτερα, βοηθά ιδιαίτερα ως προς αυτή την κατεύθυνση. Να αποφεύγεται, ωστόσο, το λογοτεχνικό ύφος και η χρήση πρώτου προσώπου. Να προσεχθεί, ακόμη, η ορθή χρήση του παρελθοντικού, παροντικού και μελλοντικού χρόνου στη γραπτή διατύπωση των ιδεών.
- Να είναι σαφής, να έχει ευκρίνεια στο λόγο του και να επεξηγεί τους συλλογισμούς του με τρόπο που να είναι κατανοητός. Να μην αναμένει από τον αναγνώστη να γνωρίζει τι σκέφτεται ή τι έχει πρόθεση να κάνει.

- Να τεκμηριώνει αυτά που γράφει, είτε πρόκειται για δικές του ιδέες είτε για ιδέες άλλων. Να αναφέρει αναλυτικά τη διαδικασία και τα βήματα που ακολούθησε για να οργανώσει ένα επιχείρημα. Δε θα πρέπει να θεωρήσει πως ό,τι είναι αυτονόητο για αυτόν που είναι 'ειδικός' τρόπον τινά στο θέμα που αναπτύσσει είναι επίσης αυτονόητο και για τον αναγνώστη.
- Να προσδιορίζει με ακρίβεια τους όρους και τις έννοιες που χρησιμοποιεί. Να αποφεύγει, όμως, να χρησιμοποιεί έντονους χαρακτήρες ή υπογραμμίσεις, για να τονίσει κάποια έννοια ή όρο με ιδιαίτερο ειδικό βάρος στην ανάλυση που συντελείται.
- Να οργανώσει και να δομήσει την εργασία του, ώστε να προβάλει την ουσία του θέματος σε μια συνεκτική και καλά δομημένη μορφή. Να επιμερίζει το θέμα του στις βασικές του πτυχές και αυτές να αποτελούν τα βασικά κεφάλαια και υποκεφάλαια της εργασίας του.
- Να ακολουθεί μια ευδιάκριτη και λογική πορεία σκέψης στην ανάλυση του θέματος. Τα βασικά μέρη της μελέτης (κεφάλαια, υποκεφάλαια, παράγραφοι, κ.τ.λ.) να συνδέονται με αποτελεσματικό τρόπο μεταξύ τους. Η εργασία του θα πρέπει να δίνει στον αναγνώστη την αίσθηση ενός εννοιολογικά συμπαγούς έργου.

- Να αλλάζει παράγραφο όταν ολοκληρώνεται ένα νόημα, ένα επιχείρημα, μια θεματική εστίαση, όταν περνά από μια έννοια σε μια άλλη, όταν αλλάζει το αντικείμενο αναφοράς. Οι παράγραφοι πρέπει να εκφράζουν ολοκληρωμένα νοήματα και να γίνεται ομαλή μετάβαση με φυσικό και αβίαστο τρόπο από παράγραφο σε παράγραφο. Από την άλλη πλευρά, όμως, να αποφεύγει τον κατακερματισμό του κειμένου σε πολλές και μικρές παραγράφους, γιατί διασπάται η συνοχή του κειμένου και δίνεται η εντύπωση της ύπαρξης κενών στο συλλογισμό του. Να δηλώνει την αλλαγή παραγράφου, αφήνοντας ένα κενό διάστημα ενός περίπου εκατοστού στην αρχή της παραγράφου, παρά το γεγονός ότι σε αρκετά επιστημονικά βιβλία ή περιοδικά του αγγλοσαξονικού ιδίως χώρου δεν ακολουθείται σήμερα η πρακτική του κενού διαστήματος.

- Να γράφει σύντομες προτάσεις και να ελέγχει, αν η στίξη βοηθά τον αναγνώστη στην κατανόηση του κειμένου, αποφεύγοντας τη ροή του προφορικού λόγου. Να συμβουλεύεται εγχειρίδια γραμματικής και συντακτικού για τη χρήση των σημείων στίξης. Κάθε πρόταση να περιέχει μια μόνο πληροφορία ή ιδέα, χωρίς κανένα περιττό στοιχείο που δεν προσφέρει τίποτα στην κατανόηση του νοήματός της. Ο ακαδημαϊκός λόγος, όπως προαναφέρθηκε, είναι ευθύς, λιτός, απλός, περιεκτικός και σύντομος.
- Να μην κάνει επισκόπηση της βιβλιογραφίας με περιγραφικό τρόπο αλλά με κριτική διάθεση και διορατικότητα. Να προσεγγίζει κριτικά το βιβλιογραφικό υλικό και να μην καταφεύγει σε αξιολογικές κρίσεις αν δεν υπάρχει επαρκής βιβλιογραφική τεκμηρίωση. Να ελέγχει προσεκτικά τα επιχειρήματα - αντεπιχειρήματα μιας θεωρίας ή άποψης και αν ασκεί κριτική θα πρέπει να υπάρχουν ανάλογα τεκμήρια που να τη στηρίζουν.
- Αν επιθυμεί να προσθέσει σκέψεις ή απόψεις άλλου συγγραφέα, τότε θα πρέπει να αναφέρει το όνομα και την πηγή της πληροφορίας μέσα στο κείμενο αλλά και στη βιβλιογραφία. Δεν πρέπει, ακόμη, να εισάγει παραθέματα σπάταλα. Η συνεχής παράθεση μπορεί να εκληφθεί και ως εκδήλωση οκνηρίας (βλ. παρακάτω: *παραπομπές, υποσημειώσεις, σημειώσεις, παραθέματα και βιβλιογραφία*).

- Να μην παραθέτει αποσπάσματα βιβλίων ή άρθρων ή εργασιών άλλων αυτολεξεί, χωρίς να τα περικλείει σε εισαγωγικά και χωρίς να αναφέρει τα στοιχεία του συγγραφέα. Αν παραφράσει εδάφια από το έργο κάποιου συγγραφέα, τότε θα πρέπει να το δηλώσει με την ανάλογη παραπομπή. Αν δεν το κάνει, τότε η ενέργειά του θεωρείται λογοκλοπή και είναι ποινικώς κολάσιμη όσον αφορά το νόμο αλλά και απαράδεκτη ως προς τη δεοντολογία της πνευματικής ιδιοκτησίας. Αξίζει να επισημάνουμε εδώ ότι στον ακαδημαϊκό χώρο θεωρείται αυτονόητη η συχνή αναφορά σε βιβλιογραφικές πηγές και συνεπώς δεν υποβαθμίζεται καθόλου η εργασία του φοιτητή.
- Να μη διστάσει να χρησιμοποιήσει διαγράμματα, πίνακες ή γραφήματα εκεί όπου αυτά μπορούν να συνοψίσουν με αποτελεσματικό τρόπο ένα εκτενές τμήμα κειμένου.

ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

- Η σημαντικότητα της θεωρητικής μελέτης του προς διερεύνηση αντικειμένου και των πτυχών του, αφορά στη διεργασία του ερευνητή να συγκεντρώσει, να διασταυρώσει και συνδυαστικά, με κριτική διάθεση, να ταξινομήσει και να παρουσιάσει πληροφορίες σχετικές με θεωρητικά ή και ερευνητικά δεδομένα που εγγράφονται πυρηνικά στο θέμα που τον απασχολεί.
- Αντλώντας πληροφόρηση από προηγούμενη γνώση, με την επισκόπηση της βιβλιογραφίας, ο φοιτητής μπορεί να κατευθύνει αρτιότερα τη δική του ερευνητική δραστηριότητα. Η προβληματική, το θεωρητικό υπόβαθρο της μελέτης δεν νοείται ανεξάρτητα απ' ό,τι έχει συντελεστεί στο εξεταζόμενο θέμα, είτε ως θεωρία είτε ως αποτελέσματα εμπειρικών ερευνών στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Μελετώντας, επιχειρείται να κατανοηθεί κριτικά ο λόγος των άλλων καθώς και ο διάλογος που αναπτύσσεται γύρω από το θέμα, έτσι ώστε σιγά σιγά να οικοδομηθεί με τεκμηριωμένο τρόπο η προσωπική μας άποψη σχετικά με το υπό εξέταση θέμα. Δεν προσπαθούμε, δηλαδή, απλώς να φωτίσουμε προϋπάρχοντα γνωστικά σχήματα ή να επιβεβαιώσουμε την άποψη που υποθέτουμε ότι ασπάζεται ο επιβλέπων ή επόπτης καθηγητής, αλλά με διορατικότητα και σύνεση να προβούμε στην ιδιαίτερα απαιτητική κριτική ανασκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας με τα κύρια ερωτήματα που αυτή θέτει στο υπό έρευνα πεδίο.

- Όσον αφορά στην οργάνωση των κεφαλαίων της θεωρητικής μελέτης του θέματος, ο φοιτητής θα πρέπει να προχωρήσει από το γενικότερο στο μερικότερο, από τη 'μακροσκοπική' παρατήρηση στη 'μικροσκοπική' εξέταση. Από το γενικότερο εννοιολογικό και θεματικό πλαίσιο-πεδίο της μελέτης στο ειδικό αντικείμενο της μελέτης και στην εξέταση των επιμέρους ζητημάτων του υπό εξέταση αντικειμένου για να καταλήξει στην προβληματική της ερευνητικής του προσέγγισης. Η επιχειρηματολογία πρέπει να διαμορφώνεται βαθμιαία μέσα στο κείμενο, με τρόπο επαγωγικό. Από κεφάλαιο σε κεφάλαιο, από υποκεφάλαιο σε υποκεφάλαιο και από παράγραφο σε παράγραφο. Να υπάρχει λογική συνέπεια και αλληλουχία, χωρίς χάσματα ή κενά σκέψης. Σφάλματα, παρανοήσεις, παραλείψεις ή κενά μπορούν να οδηγήσουν τη μελέτη σε λανθασμένες μεθοδολογικές προσεγγίσεις και προβληματισμούς. Θα πρέπει να υπογραμμιστεί σ' αυτό το σημείο, πως γίνεται αναφορά μόνο σε σχετικές εργασίες και όχι σε οτιδήποτε γενικής τάξης υλικό έχει μελετήσει ο φοιτητής.

- Ιδιαίτερα κρίσιμο είναι το κεφάλαιο, το οποίο συνήθως τοποθετείται ως πρώτο κατά τη θεωρητική μελέτη του θέματος και αφορά στην εννοιολογική οριοθέτηση των βασικών όρων της μελέτης. Το κεφάλαιο αυτό αντιστοιχεί στην αναλυτική εξέταση, αποσαφήνιση και οριοθέτηση του σημασιολογικού περιεχόμενου των βασικών όρων που διαχειρίζεται η μελέτη. Αν π.χ. ο τίτλος μιας εργασίας είναι *«Κοινωνικές αναπαραστάσεις εκπαιδευτικών αναφορικά με την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου»*, θα πρέπει να οριοθετηθούν εννοιολογικά οι όροι-κλειδιά:

- «κοινωνική αναπαράσταση», «εκπαιδευτικό έργο» και «αξιολόγηση εκπαιδευτικού έργου». Βέβαια το πιο σημαντικό είναι ο επιτυχής μετασχηματισμός των εννοιολογικών ορισμών των όρων σε λειτουργικούς, στο μεθοδολογικό μέρος της εργασίας, όπου προσδιορίζονται οι συγκεκριμένες ενέργειες του ερευνητή και οι «μετρήσεις» που θα κάνει με τη βοήθεια των μέσων συλλογής δεδομένων. Στο προηγούμενο π.χ. παράδειγμα θα πρέπει να τον απασχολήσει έντονα με ποιο τρόπο θα «μετρήσει» τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των υποκειμένων, ποιους εκπαιδευτικούς θα «ρωτήσει» (της Α' /θμιας μόνο; και των δυο βαθμίδων; θα «ρωτήσει» εκπαιδευτικούς που εργάζονται σε ιδιωτικά σχολεία;), ποια είναι τα κατάλληλα ερωτήματα που θα θέσει για να εξετάσει τις αναπαραστάσεις των εκπαιδευτικών αναφορικά με την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου, κ.τ.λ.

ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ

- Κάθε ερευνητική εργασία, όσο μικρής κλίμακας και αν είναι, περιλαμβάνει οπωσδήποτε και τη μελέτη όσων έχουν ήδη γραφεί από άλλους για το πρόβλημα που μελετάται. Η ποιότητά της συναρτάται σε μεγάλο βαθμό με την ικανότητα να αναζητούνται, να εντοπίζονται και να αξιολογούνται ποικίλες πηγές πληροφοριών. Ο φοιτητής, πριν προχωρήσει στο ερευνητικό τμήμα της εργασίας του, οφείλει να αναζητήσει προγενέστερες σχετικές μελέτες ή έρευνες και να έχει μελετήσει με συστηματικό τρόπο τη βιβλιογραφία που αναφέρεται στο θέμα της εργασίας. Η ενημέρωση αυτή είναι απαραίτητη για το φοιτητή για πολλούς λόγους, με σημαντικότερους:

α. Διαθέτοντας μια επαρκή βιβλιογραφική ενημέρωση πάνω στο προς μελέτη θέμα, είναι πλέον σε θέση να διαμορφώσει μια πληρέστερη εικόνα για το θέμα και δύναται να οδηγηθεί έτσι ασφαλέστερα στη διατύπωση του σκοπού και των στόχων της έρευνας αλλά και των ερευνητικών υποθέσεων.

β. Παίρνει 'δάνεια' ή ιδέες από τις εργασίες άλλων ερευνητών, προκειμένου να τις αξιοποιήσει στη δική του μελέτη.

γ. Διαπιστώνει την αποτελεσματικότητα κάποιων προγενέστερων μεθοδολογικών προσεγγίσεων που εφαρμόστηκαν στο σύστοιχο θέμα, ελέγχοντας και την καταλληλότητα των ερευνητικών εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν.

δ. Ενημερώνεται σχετικά με αντίστοιχες μελέτες ή έρευνες ώστε να μην επαναλάβει έρευνα που έχει ήδη πραγματοποιηθεί με παρόμοιο τρόπο από άλλον ερευνητή.

- Το αναμενόμενο, προφανώς, από ένα προπτυχιακό φοιτητή δεν είναι η εξαντλητική καταγραφή των μελετών ή ερευνών που έχουν ήδη πραγματοποιηθεί μέχρι τώρα στον τομέα που τον ενδιαφέρει. Αυτό που απαιτείται κυρίως από το φοιτητή είναι η μελέτη ενός σημαντικού τμήματος της σχετικής βιβλιογραφίας και η επίγνωση του βαθμού στον οποίο το θέμα που εξετάζει έχει γίνει αντικείμενο προγενέστερων μελετών ή ερευνών.
- Πριν από μερικά χρόνια, η αναζήτηση της σχετικής βιβλιογραφίας ήταν μια ιδιαίτερα επίπονη, οικονομικά επώδυνη αλλά και χρονοβόρα διαδικασία. Ο ερευνητής έπρεπε να δαπανήσει πολύ χρόνο και χρήμα, για να επισκεφθεί βιβλιοθήκες και να αναζητήσει σχετικά βιβλία μέσα από βιβλιογραφικούς καταλόγους ή να ξεφυλλίσει βιβλία που ήταν τοποθετημένα στα ράφια, να φυλλομετρήσει εκατοντάδες τεύχη περιοδικών μήπως και εντοπίσει κάτι που τον ενδιαφέρει, να κάνει παραγγελίες βιβλίων μέσω ταχυδρομείου σε εκδοτικούς οίκους περιμένοντας δυο και τρεις μήνες για την παραλαβή τους, να έλθει σε επαφή με άλλους ερευνητές για να δανειστεί κάποιο βιβλίο ή φωτοτυπημένο του αντίγραφο, κ.τ.λ. Σήμερα, στην κοινωνία της γνώσης και της πληροφορίας, οι διαδικασίες αυτές έχουν υπεραπλουστευθεί. Η προσβασιμότητα στη γνώση έχει αυτοματοποιηθεί μέσω της δυνατότητας άμεσης αξιοποίησης τεράστιου αριθμού πηγών από το διαδίκτυο, ενώ κοστίζει συνήθως ελάχιστα χρήματα.

- Σήμερα, ο φοιτητής π.χ. του Πανεπιστημίου Κρήτης έχει τη δυνατότητα να επισκεφθεί ηλεκτρονικά τη Βιβλιοθήκη του Παν/μίου (<http://www.libh.uoc.gr>) και μέσω της πύλης πρόσβασης «Ναυτίλος» (<http://nautilus.libh.uoc.gr>) να εντοπίσει τα διαθέσιμα βιβλία, περιοδικά ή άλλα υλικά του καταλόγου της Βιβλιοθήκης. Μπορεί, ακόμη, μέσω της πύλης πρόσβασης «Ζέφυρος» (<http://zephyr.libh.uoc.gr>) να επισκεφθεί τις υπόλοιπες Ελληνικές Ακαδημαϊκές Βιβλιοθήκες για αναζήτηση αντίστοιχου βιβλιογραφικού υλικού. Η Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου, παρέχει επίσης τη δυνατότητα άμεσης ηλεκτρονικής πρόσβασης σε διεθνείς βιβλιογραφικές βάσεις δεδομένων, απ' όπου ο φοιτητής μπορεί να αντλήσει δωρεάν το πλήρες κείμενο από χιλιάδες επιστημονικά άρθρα ή βιβλία. Ενδεικτικά αναφέρονται οι: Oxford University Press, Academic Search Premier, American Humanities Index, Cambridge, Journals Online, ECO, Emerald, ERIC, IDEAL, JSTOR και Project MUSE. Ο φοιτητής έχει τη δυνατότητα, επίσης, μέσω της Βιβλιοθήκης να επισκεφθεί την ηλεκτρονική βάση δεδομένων του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ο.Ο.Σ.Α) και να αντλήσει ένα μεγάλο εύρος στατιστικών δεδομένων που αφορούν στην εκπαίδευση ή το πλήρες κείμενο από ένα σημαντικό αριθμό βιβλίων που έχει εκδώσει ο Οργανισμός. Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε, τέλος, να αναφέρουμε ότι μέσω της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου, ο φοιτητής έχει σε αρκετές περιπτώσεις τη δυνατότητα να δώσει παραγγελία για αγορά αντιτύπων επιστημονικών άρθρων με ιδιαίτερα χαμηλό κόστος από διεθνείς βάσεις δεδομένων, με τις οποίες η εκάστοτε Βιβλιοθήκη δεν έχει συνάψει συμφωνία για δωρεάν πρόσβαση στο βιβλιογραφικό τους υλικό.

Στο διαδίκτυο εντοπίζεται, επίσης, ένας μεγάλος αριθμός αξιόλογων ιστοσελίδων που περιέχουν ιδιαίτερα χρήσιμες πληροφορίες για εκπαιδευτικά θέματα. Ενδεικτικά αναφέρονται:

1. Το δίκτυο πληροφόρησης για την Εκπαίδευση στην Ευρώπη «Ευρυδίκη» (<http://www.eurydice.org>), απ' όπου ο φοιτητής μπορεί να αντλήσει ένα τεράστιο όγκο πληροφοριών για τα εκπαιδευτικά συστήματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως είναι το πολιτικό-οικονομικό πλαίσιο και η γενική οργάνωση των εκπαιδευτικών συστημάτων, οι διαδικασίες αξιολόγησης των εκπαιδευτικών συστημάτων, η διοίκηση της εκπαίδευσης, η Προσχολική Εκπαίδευση, η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, η Ειδική Αγωγή, η εκπαίδευση ενηλίκων, το διδακτικό προσωπικό, η ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση, κ.τ.λ. Έχει την ευκαιρία, ακόμη, να έχει πρόσβαση στο πλήρες κείμενο ενός μεγάλου αριθμού δημοσιευμένων βιβλίων από το δίκτυο «Ευρυδίκη» που αφορούν στην αξιολόγηση, τα οικονομικά της Εκπαίδευσης, τη Διοίκηση των σχολείων, τη δια βίου μάθηση, τις μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση, το χρόνο διδασκαλίας, τις ξένες γλώσσες, τις νέες τεχνολογίες στην εκπαίδευση, τη σχολική αποτυχία, κ.τ.λ.

- 2. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (<http://www.yperpth.gr>), απ' όπου μπορούν να αντληθούν πληροφορίες για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, τις σπουδές μετά το Γυμνάσιο ή το Λύκειο, την Ανώτατη Εκπαίδευση, την ιδιωτική εκπαίδευση, τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, τα ξένα ή μειονοτικά σχολεία, την ελληνική ομογένεια, την ειδική αγωγή, τη δια βίου και εξ αποστάσεως εκπαίδευση, κ.τ.λ.
- 3. Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (<http://www.pi-schools.gr>). Σ' αυτόν το δικτυακό τόπο, ο φοιτητής μπορεί να έχει πρόσβαση στο πλήρες κείμενο του Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών αλλά και στα Προγράμματα Σπουδών – σχολικά εγχειρίδια όλων των μαθημάτων από το Νηπιαγωγείο μέχρι το Λύκειο. Έχει, επίσης, τη δυνατότητα να ενημερωθεί αναλυτικά για όλες τις εκπαιδευτικές καινοτομίες που προωθεί το Ινστιτούτο, όπως: το Ολοήμερο Σχολείο, η Ευέλικτη Ζώνη, η Κοινωνία της Πληροφορίας, τα ΣΕΠΠΕ, το Κέντρο εξ Αποστάσεως Επιμόρφωσης, κ.τ.λ. Μπορεί, τέλος, να έχει πρόσβαση στα δυο ηλεκτρονικά επιστημονικά περιοδικά που εκδίδει το Π.Ι., το Μέντορα και την Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων.

- 4. Το Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (<http://www.ekt.gr>). Πρόκειται για τον Εθνικό Οργανισμό για την τεκμηρίωση, την πληροφόρηση και την υποστήριξη σε θέματα έρευνας – επιστήμης - τεχνολογίας. Εκτός από την online διάθεση ελληνικών βάσεων δεδομένων που αφορούν σε επιστήμη και τεχνολογία, αλλά και τη δυνατότητα παραγγελίας άρθρων από διεθνή ή ελληνικά επιστημονικά περιοδικά με ελάχιστο κόστος, το Ε.Κ.Τ. διαθέτει επίσης το «Εθνικό Αρχείο Διατριβών». Δίνεται η δυνατότητα αυτόματης ανίχνευσης και πρόσβασης στο πλήρες κείμενο των διδακτορικών διατριβών που έχουν υποστηριχθεί την τελευταία κυρίως δεκαετία στα διάφορα Πανεπιστήμια της χώρας.

- 5. Την ιστοσελίδα <http://www.teach.gr> που υποστηρίζεται από συνδικαλιστικά όργανα των εκπαιδευτικών και περιέχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την Εκπαίδευση, με σημαντικότερη ίσως αυτή που αφορά στην εκπαιδευτική νομοθεσία. Ο φοιτητής έχει τη δυνατότητα να μελετήσει το πλήρες κείμενο Νόμων, Προεδρικών Διαταγμάτων, Υπουργικών Αποφάσεων και Εγκυκλίων για εκπαιδευτικά θέματα.
- 6. Υπάρχουν πολλοί ελληνικοί εκδοτικοί οίκοι που διαθέτουν ιστοσελίδα στο διαδίκτυο. Ο φοιτητής μπορεί να ενημερωθεί ηλεκτρονικά για τις νέες αλλά και παλαιότερες εκδόσεις επιστημονικών βιβλίων από τους εκδοτικούς οίκους. Στη συνέχεια, με τη βοήθεια των περιλήψεων που παρέχονται, να αποφασίσει για την παραγγελία κάποιου από αυτά. Ενδεικτικά αναφέρονται οι παρακάτω εκδοτικοί οίκοι: Ατραπός (<http://www.atrapos-editions.gr>), Ελληνικά Γράμματα (<http://www.ellinika%20grammata.gr>), Γρηγόρης (<http://www.grigorisbooks.gr>), Καστανιώτης (<http://www.kastaniotis.com>), Μεταίχμιο (<http://www.metaixmio.gr>), Κριτική (<http://www.kritiki.gr>), Leader Books (<http://www.leaderbooks.com>), Κυριακίδης (<http://www.bkyriakidis.gr>) και Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (<http://www.cup.gr>).

- Τέλος, δεν θα πρέπει να παραλείψουμε να μνημονεύσουμε την ιδιαίτερα σημαντική δυνατότητα που παρέχει εδώ και μια δεκαετία το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο για αναζήτηση βιβλιογραφικών πηγών από επιστημονικά άρθρα, μέσω του εξαμηνιαίου βιβλιογραφικού οδηγού «Δελτίο Εκπαιδευτικής αρθρογραφίας» (<http://www.pi-schools.gr/publications/dea>). Πρόκειται στην ουσία για ένα περιοδικό των ελληνικών επιστημονικών περιοδικών που αφορούν σε εκπαιδευτικά θέματα. Το περιοδικό είναι διαθέσιμο, όχι μόνο σε ηλεκτρονική αλλά και σε έντυπη μορφή και αντίτυπά του υπάρχουν στις Βιβλιοθήκες των Παν/μίων. Μια ομάδα εργασίας του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου συγκεντρώνει το σύνολο των άρθρων που αφορούν σε εκπαιδευτικά θέματα από 70 περίπου συναφή ελληνόγλωσσα επιστημονικά περιοδικά και τα αποδελτιώνει. Στη συνέχεια, τα άρθρα ταξινομούνται σε περισσότερες από 35 διαφορετικές θεματικές ενότητες. Ενδεικτικά αναφέρονται οι παρακάτω: Ιστορία της Εκπαίδευσης, Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης, Προσχολική Αγωγή, Πρωτοβάθμια εκπαίδευση, Ειδική Αγωγή, Θεωρία και Σχεδιασμός Προγραμμάτων Σπουδών, Διδακτική θεωρία-πράξη, Γλώσσα, Μαθηματικά, Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Εκπαιδευτική Αξιολόγηση, Συγκριτική Εκπαίδευση, Έρευνα και Μεθοδολογία. Σε καθεμία θεματική ενότητα, εμφανίζονται οι τίτλοι των άρθρων που αντιστοιχούν σε αυτή.

- Για καθένα άρθρο εμφανίζεται το ονοματεπώνυμο του συγγραφέα ή των συγγραφέων, τα στοιχεία του περιοδικού που δημοσιεύθηκε το άρθρο (ονομασία, έτος, τεύχος, αριθμός σελίδων που καταλαμβάνει το άρθρο) καθώς και περίληψη του άρθρου ή οι βασικές του λέξεις-κλειδιά. Ο φοιτητής έχει, ως εκ τούτου, τη δυνατότητα να εξετάσει και τελικά να αποφασίσει αν τον ενδιαφέρει ένα συγκεκριμένο άρθρο και στη συνέχεια, είτε να το φωτοτυπήσει αν ανήκει σε περιοδικό που είναι διαθέσιμο στη Βιβλιοθήκη, είτε να παραγγείλει ένα αντίτυπό του μέσω της Βιβλιοθήκης ή του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Όταν συγγράφει την εργασία του ο φοιτητής, στην προσπάθειά του να τεκμηριώσει μια θέση ή άποψη καταφεύγει συχνά στη μαρτυρία άλλων συγγραφέων. Το επιστημονικό κείμενο είναι διάλογος με το βιβλιογραφικό υλικό και ανασύνθεση ιδεών από αυτό. Αυτό το γεγονός υποχρεώνει το φοιτητή να καταδείξει με αντίστοιχες παραπομπές από πού 'δανείζεται' κάθε παράθεμα ή πού βρίσκεται αυτό στο οποίο αναφέρεται. Οι παραπομπές ισχύουν για να παραβάλλει ο αναγνώστης το κείμενο με τις ακριβείς πηγές πληροφόρησης του φοιτητή και όχι απλώς για να πειστεί αόριστα πως κάπου στηρίχθηκε ο συλλογισμός. Με τις παραπομπές, δηλαδή, ο φοιτητής καταχωρεί το σημείο από το οποίο πήρε την πληροφορία και κατευθύνει τον αναγνώστη σε κείμενα που του τα καθιστά γνωστά, για να ελέγξει, στη συνέχεια, ό,τι αναφέρεται. Την υποχρέωσή του να παραπέμψει την επιβάλλει, τόσο η επιστημονική δεοντολογία όσο και το αίσθημα ευθύνης απέναντι στον αναγνώστη. Με τις παραπομπές καθιστά αντικειμενικότερα τα όσα υποστηρίζει, εφόσον έτσι καταφεύγει και στη μαρτυρία άλλων.

- Δε θα ήταν, επίσης, δεοντολογικά ορθό να υπαινίσσεται θέσεις και απόψεις συγγραφέων, χωρίς όμως να τις εντοπίζει βιβλιογραφικά. Οι παραπομπές εγγυώνται, επιπλέον, τη διασφάλιση του επιστημονικού κύρους. Αν πίσω από αυτά που γράφει, διαπιστωθούν αναφομοίωτα 'δάνεια' στοιχεία χωρίς καμία βιβλιογραφική παραπομπή σ' αυτά, διακυβεύει το κόστος να θεωρηθεί ως λογοκλόπος. Η λογοκλοπή, όμως, προφανώς και είναι επιστημονικά αθέμιτη πράξη. Το γεγονός της παραπομπής επηρεάζει θετικά τον αναγνώστη, εφόσον εκτιμάται η παρρησία, η ειλικρίνεια, καθώς και η διάθεση του φοιτητή για ακριβολογία. Αν, μάλιστα, ο αναγνώστης επιθυμεί να διευρύνει τις γνώσεις του, οι παραπομπές τον κατευθύνουν στα συγκεκριμένα κείμενα ή έμμεσα σε άλλα συναφή (π.χ. μέσα από τη βιβλιογραφία του συγγραφέα) όπου και μπορεί να ανατρέξει αν χρειαστεί. Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η συνεχής και αλόγιστη χρήση βιβλιογραφικών παραπομπών ή η παράθεση πολλών βιβλιογραφικών πηγών σε μια παραπομπή, μπορεί να εκληφθεί και ως αδέξια αγωνία του φοιτητή να πείσει τον αναγνώστη ότι έχει ξαντλήσει τη σχετική βιβλιογραφία ή σε ακραίες περιπτώσεις ως προσπάθεια εντυπωσιασμού και επιδειξιμανία.

Μπορούμε να παραπέμψουμε στο έργο κάποιου συγγραφέα με δυο διαφορετικούς τρόπους:

- α. Αν πρόκειται για μια γενική αναφορά σε κάποιο άρθρο ή βιβλίο, τότε μέσα σε παρένθεση τοποθετείται το επώνυμο του συγγραφέα σε ονομαστική πτώση – στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία- και, στη συνέχεια, το έτος έκδοσης του βιβλίου, περιοδικού, τόμου, κ.τ.λ. Αν μάλιστα πρόκειται για ελληνόγλωσση παραπομπή, το επώνυμο του συγγραφέα μπαίνει σε ονομαστική πτώση.
- β. Αν πρόκειται για ειδική αναφορά σε κάποια ή κάποιες σελίδες του έργου ενός συγγραφέα, τότε ακολουθούμε την προηγούμενη διαδικασία, με τη διαφορά ότι προσθέτουμε στη συνέχεια τη συγκεκριμένη ή τις συγκεκριμένες σελίδες στις οποίες και αναφερόμαστε.

- Παραδείγματα:
- ☐ Αντιθέτως, στα Παιδαγωγικά Τμήματα η αξιολόγηση των μελλοντικών εκπαιδευτικών αποτελεί αντικείμενο έρευνας και διδασκαλίας, γιατί εκεί είναι ακόμα πιο προφανής η αξία της επανατροφοδότησης (Θεοδώρου, 1998).
- ☐ Οι δομές γίνονται, πλέον, περισσότερο ευέλικτες με σκοπό τη βελτίωση της παραγωγικότητας και αποτελεσματικότητάς τους (Mulgan, 1991: 349-351).
- Αν επιθυμούμε, προκειμένου να τεκμηριώσουμε μια θέση ή άποψη, να δώσουμε περισσότερες από μια γενικές ή ειδικές παραπομπές, τότε στην παρένθεση εμφανίζονται όλες τοποθετημένες σε χρονολογική σειρά, εκκινώντας όμως από την αρχαιότερη. Αν πρόκειται για ελληνόγλωσσες παραπομπές διαχωρίζονται μεταξύ τους με άνω τελεία [:], ενώ αν είναι ξενόγλωσσες με την αντίστοιχη άνω τελεία [;].
- Παραδείγματα:
- ☐ Το σχέδιο θεωρείται ημιπειραματικό με προέλεγχο και μετέλεγχο σε φυσικώς ισοδύναμες ομάδες (Βάμβουκας, 1993: 184·Κωσταρίδου–Ευκλείδη, 1997: 248).
- ☐ Σύμφωνα με τη «θεωρία της κοινότητας» (*Community theory*), η έμφαση δίνεται στην κατανόηση από όλους ότι αυτό που έχει σημασία δεν είναι τον 'ποιον' ακολουθείς, αλλά το 'τι' ακολουθείς, δηλαδή, ποια ιδέα, ποιο όραμα, ποιους σκοπούς και κάτω από ποιες συνθήκες. (Ubben, 1994; Hughes, 1997; Norris, 2001; Sergioanni, 2004).
- Όταν επαναλαμβάνεται βιβλιογραφική παραπομπή στο έργο του ίδιου συγγραφέα, τότε δεν χρειάζεται να επαναλάβουμε το έτος αλλά αναγράφεται [στο ίδιο] ή τη συντομογραφία [ό. π.] (=όπως παραπάνω) αν πρόκειται για ελληνόγλωσσο έργο και τη συντομογραφία [op. cit.] (opus citatum= έργο που αναφέρθηκε) προκειμένου για ξενόγλωσσο.

- Παραδείγματα:
- Παρά τις ελλείψεις στο διετές πρόγραμμα σπουδών τους, οι ΠΑ μπορούν να χαρακτηριστούν, για την εποχή τους, ως ‘σοβαρά και πειθαρχημένα ιδρύματα’ (Κακριδής, ό. π.: 45).
- Σύμφωνα με το Lezotte, ένα σχολείο θεωρείται αποτελεσματικό, όταν είναι σε θέση να δείξει ότι συνυπάρχουν σε αυτό, τόσο η ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης όσο και οι ίσες ευκαιρίες για όλους. (Lezotte, op. cit.:18).
- Αν στο κείμενο εμφανίζεται το επώνυμο του συγγραφέα στον οποίο και θέλουμε αμέσως μετά να παραπέμψουμε, δε χρειάζεται στην παρένθεση να αναφερθεί ξανά το επώνυμό του. Αυτό γίνεται συνήθως όταν έχει βαρύνουσα σημασία η γνώμη του συγκεκριμένου συγγραφέα, ή ο συγγραφέας είναι μια εξέχουσα προσωπικότητα στη συγκεκριμένη γνωστική περιοχή.

- Παράδειγμα:
- Ο Kelly (1991) υποστήριξε ότι δεν υπάρχει μια αντικειμενική και απόλυτη αλήθεια ...
- Αν οι συγγραφείς του έργου είναι δυο, θα πρέπει να εμφανίζονται και οι δυο στη βιβλιογραφική παραπομπή και να διαχωρίζονται με κόμμα [,] ή το σύμβολο [&]. Αν είναι περισσότεροι από δυο, τότε μπορούν να εμφανίζονται μόνο οι 1-2 πρώτοι και στη συνέχεια η συντομογραφία [κ. ά.] αν πρόκειται για ελληνόγλωσση παραπομπή ή η συνώνυμη συντομογραφία [et al.] αν πρόκειται για ξενόγλωσση.
- Παραδείγματα:
- Στο πλαίσιο της προσωπικής θεωρίας επιχειρείται η διαλεκτική σύνθεση των εμπειριών, των πεποιθήσεων, των αντιλήψεων με την επιστημονική γνώση και την κυρίαρχη κουλτούρα (Ματσαγγούρας, Χέλμης, 2002:22).
- Αποτελεσματικός εκπαιδευτικός είναι αυτός που μπορεί να εγκαθιδρύσει σχέσεις με τους μαθητές του σταθεροποιώντας ένα μαθησιακό περιβάλλον για προσωπική ανάπτυξη των μαθητών (Myers & Anderson, 2000:8).
- Υποστηρίζεται ότι η ερμηνευτική παρέχει τη δυνατότητα πληροφόρησης αλλά και παραγωγής γνώσης, όταν επιχειρείται η κατανόηση του νοήματος που αποδίδουν οι συμμετέχοντες στα γεγονότα (Χατζηγεωργίου, Φωτεινός κ. ά., 2003:29).
- Επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη σημαντικών εκπαιδευτικών διαφορών τόσο μεταξύ των σχολείων όσο και μεταξύ των μαθητών (Sammons, Goodland et al., 1995: 4).
- Τέλος, καλό είναι ο φοιτητής να αποφεύγει τις έμμεσες παραπομπές σε πρωτότυπα έργα συγγραφέων μέσα από δευτερογενείς πηγές, εφόσον βέβαια έχει τη δυνατότητα να εντοπίσει το ίδιο το πρωτογενές υλικό. Στην περίπτωση, όμως, όπου έχει γίνει αυτή η επιλογή, οφείλει να αναφερθεί στη βιβλιογραφική παραπομπή η δευτερογενής πηγή απ' όπου άντλησε ο φοιτητής τις πληροφορίες με τη χρήση των όρων [στο] ή [in].

- Παραδείγματα:
- Ουσιαστικά η πρώτη κίνηση σχετικά με τα αποτελεσματικά σχολεία έγινε το 1966 στις ΗΠΑ με τη δημοσίευση της περίφημης έρευνας του James Coleman και των συνεργατών του με τίτλο «*Ισότητα στις Εκπαιδευτικές Ευκαιρίες*» (Husen, 1973, στο Πασιαρδής, 2001:17).
- Η αίσθηση της κοινότητας επιτυγχάνεται μέσα από τις αμοιβαίες σχέσεις στήριξης και σεβασμού, την ανταλλαγή ιδεών, καθώς και τη συνεργασία για τη βελτίωση των διδακτικών προγραμμάτων (Rutter, 1983, in Sammons & Mortimore, 2004:12).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ – ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- Οι σημειώσεις μπορούν να εκτεθούν: α) στο τέλος του κεφαλαίου ή του κύριου μέρους της εργασίας, αμέσως μετά τα γενικά συμπεράσματα – προτάσεις και πριν από την παράθεση της βιβλιογραφίας (τότε λέγονται σημειώσεις), ή β) στο κάτω μέρος της σελίδας όπου υπάρχει η αναφορά, να είναι δηλαδή υποσέλιδες (στην περίπτωση αυτή λέγονται υποσημειώσεις). Η δεύτερη περίπτωση είναι ενδεχομένως χρησιμότερη, επειδή ο αναγνώστης έχει οπτική άμεση επαφή στην ίδια ακριβώς σελίδα με το κυρίως κείμενο, το περιεχόμενο της υποσημείωσης. Στην περίπτωση, όμως, όπου κάποιες υποσημειώσεις είναι μακροσκελείς, τότε είναι προτιμότερο να δίνονται όλες μαζί με τη μορφή σημειώσεων, δηλαδή στο τέλος του κύριου μέρους της εργασίας (πρώτη περίπτωση). Ευκαταίο βέβαια είναι να αποφεύγονται συστηματικά οι μακροσκελείς υποσημειώσεις ή ακόμα και αντίστοιχες σημειώσεις.

- Μια σημείωση ή υποσημείωση αποσκοπεί:
- 1. Να καταδείξει τη βιβλιογραφική πηγή ενός παραθέματος. Αν στο κείμενο παραθέτουμε απόσπασμα από κάποιο συγγραφέα, η αντίστοιχη υποσημείωση ή σημείωση παρέχει την κατάλληλη βιβλιογραφική παραπομπή (αν και όπως επισημάνθηκε προηγουμένως μπορεί να το κάνει μέσα στο κυρίως κείμενο με τη μορφή άμεσης βιβλιογραφικής παραπομπής).
- 2. Να προσθέσει άλλες ενισχυτικές βιβλιογραφικές ενδείξεις σε συνδυασμό με κάποιο μικρό σχόλιο για ένα θέμα, το οποίο συζητείται στο κυρίως κείμενο (αν πρόκειται μόνο για ενισχυτικές βιβλιογραφικές ενδείξεις, αυτό μπορεί να υλοποιηθεί και με τη μορφή άμεσης βιβλιογραφικής παραπομπής μέσα στο κυρίως κείμενο).
- 3. Να εισαγάγει ένα ενισχυτικό παράθεμα ή παρατήρηση ή ένσταση ή σχόλιο, των οποίων η τοποθέτηση μέσα στο κυρίως κείμενο θα διασπούσε τη ροή ή και θα ήταν ενοχλητική.

- Οι υποσημειώσεις αριθμούνται κατ' αύξοντα αριθμό (1, 2, ...), ενώ διαχωρίζονται από το λοιπό κείμενο με μια συνεχόμενη γραμμή στο κάτω μέρος της σελίδας. Οι σημειώσεις, αν τοποθετηθούν στο τέλος του κύριου μέρους της εργασίας, αριθμούνται παρομοίως κατ' αύξοντα αριθμό. Αν τοποθετηθούν στο τέλος κάθε κεφαλαίου, η αρίθμηση μπορεί να είναι συνεχής ή να εκκινεί από την αρχή για κάθε νέο κεφάλαιο.
- Παράδειγμα:
- ---
- ¹Ο Ι. Προμπονάς αναφέρει σχετικά: «...Πότε και που αποσπάσθηκε η Ελληνική από την Ινδοευρωπαϊκή μητέρα γλώσσα είναι αδύνατο να ορισθεί με ακρίβεια. Πιθανόν, τούτο συνέβη κατά την 5^η π.Χ. χιλιετία και σε μια βόρεια περιοχή του Εύξεινου Πόντου...» (Προμπονάς, 1995: 57). Σχετική αναφορά εντοπίζεται και στον Joseph (2001: 130).

ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ

- Τα παραθέματα είναι αυτούσια αποσπάσματα κειμένου από άλλους συγγραφείς τα οποία, είτε ενσωματώνονται στο κύριο μέρος της εργασίας (π.χ. στη θεωρητική μελέτη του θέματος κατά την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας), είτε εγγράφονται ως υποσημείωση ή σημείωση. Τοποθετούνται μέσα σε εισαγωγικά και με πλάγιους χαρακτήρες. Είναι, συνήθως, δυο ειδών:
 - α. παρατίθεται ένα απόσπασμα κειμένου, με το οποίο ο φοιτητής ασχολείται στη συνέχεια ερμηνευτικά, και
 - β. παρατίθεται ένα απόσπασμα κειμένου, για να υποστηριχθεί κάποιος συλλογισμός ή ερμηνεία του φοιτητή.

- Τα παραθέματα πρέπει να είναι πιστά. Ο φοιτητής πρέπει να καταγράφει τις λέξεις και τα σημεία στίξης, όπως ακριβώς αυτά εμφανίζονται στο πρωτότυπο κείμενο του συγγραφέα. Δεν πρέπει να απαλείφει μέρη του αποσπάσματος χωρίς να το σημειώνει. Η παράλειψη δηλώνεται με την εισαγωγή αποσιωπητικών ... τα οποία αντιστοιχούν στο τμήμα του αποσπάσματος το οποίο παραλείφθηκε. Αν, μάλιστα, ο φοιτητής επιθυμεί να παραλείψει ένα ενδιαμέσο μέρος από το δάνειο απόσπασμα που είναι μεγάλο σε έκταση, τότε στη θέση του παραλειπόμενου μέρους τοποθετείται μια ολόκληρη σειρά από στιγμές (.....). Δεν πρέπει να επιχειρεί δικές του παρεμβολές στο παράθεμα και αν χρειαστεί να προβεί σε κάποιο σχόλιο, διασάφηση ή διευκρίνιση, αυτή η παρέμβαση πρέπει να εμφανίζεται μέσα σε αγκύλες. Αν υπογραμμίσει κάτι στο παράθεμα (που δεν είναι του συγγραφέα), θα πρέπει κι αυτό να δηλωθεί. Η πηγή των παραθεμάτων θα πρέπει να καταδεικνύεται, είτε με παραπομπές είτε με σημειώσεις-υποσημειώσεις (βλ. παραπάνω).

- Δεν πρέπει να εισάγονται παραθέματα σπάταλα, γιατί η συνεχής παράθεση αποσπασμάτων είναι κουραστική για τον αναγνώστη, αποτελεί συχνά ένδειξη οκνηρίας από την πλευρά του φοιτητή, δηλώνοντας και την αδυναμία του να αναλύσει κριτικά το λόγο άλλων. Υπάρχει, τέλος, περιορισμός στο μέγιστο μέγεθος ενός παραθέματος που μπορεί να μπει σε εισαγωγικά. Συνήθως, ένα παράθεμα έως 150-200 λέξεις θεωρείται αποδεκτό ως προς το μέγεθός του. Κάθε μεγαλύτερο παράθεμα προϋποθέτει ειδική άδεια από το συγγραφέα ή τον εκδότη. Αν το δάνειο απόσπασμα έχει μικρή έκταση (έως 3-4 σειρές), τοποθετείται σε εισαγωγικά και ενσωματώνεται στη συντακτική ροή του κειμένου. Αν το δάνειο απόσπασμα είναι αρκετά μεγάλο σε έκταση (από 5 σειρές και άνω), είτε χωρίζεται από το υπόλοιπο κείμενο και τοποθετείται μέσα σε εισαγωγικά σε ξεχωριστή παράγραφο για να είναι ευδιάκριτο, με μεγαλύτερο το αριστερό του περιθώριο, είτε τοποθετείται ως υποσημείωση ή σημείωση. Ο φοιτητής μπορεί, ακόμη, αν το επιθυμεί, να παραθέσει πίνακες ή διαγράμματα από άλλους συγγραφείς, αρκεί να αναφέρει με πληρότητα την πηγή άντλησης κάτω από τους πίνακες ή τα διαγράμματα.

- Εν κατακλείδι, ο συγγραφέας ενός πρωτότυπου αποσπάσματος κειμένου τοποθετείται, είτε στην αρχή του παραθέματος είτε στο τέλος του.
- Παραδείγματα παραθεμάτων:
- Όπως υποστηρίζει η Λεονταρή (1998: 72) *«Η έννοια του εαυτού στη βιβλιογραφία κατέληξε να έχει διττή σημασία. Η μια συνδέεται στενά με τη διάκριση του εαυτού ως υποκειμένου και συνεπάγεται ενεργητικές διαδικασίες, όπως η σκέψη, η μνήμη, η αντίληψη. Η δεύτερη παρουσιάζει τον εαυτό ως αντικείμενο, τονίζοντας την ικανότητα του ατόμου να αποστασιοποιείται, να παρατηρεί και να αξιολογεί τον εαυτό του»*.
- *«Η δημοτική γλώσσα, αναγνωρισμένη πια στην ποίηση, αρχίζει να εμφανίζεται και στο διάλογο των διηγημάτων. Οι λογοτεχνικοί κύκλοι είναι έτοιμοι να δεχτούν το κήρυγμα του Ψυχάρη, που υψώνει τη ζωντανή γλώσσα του ελληνικού λαού σε κοινή εθνική γραφόμενη. Ο Γιάννης Ψυχάρης με την έκδοση το 1888 του πολύκροτου έργου του το <Ταξίδι> δίνει ένα σύμβολο πίστης για τους δημοτικιστές ...»* (Κωνσταντινίδης, 1990: 99).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Στο τέλος του κύριου μέρους της εργασίας, ο φοιτητής οφείλει να παραθέσει τις βιβλιογραφικές πηγές που χρησιμοποιήθηκαν καθ' όλη τη διαδικασία της μελέτης. Πρόκειται για ένα κατάλογο που φέρει τον τίτλο «Βιβλιογραφία». Σ' αυτό το σημείο, παρουσιάζονται όλες οι βιβλιογραφικές αναφορές-παραπομπές που έκανε χρήση ο φοιτητής στο κύριο μέρος της εργασίας. Αν το επιθυμεί, όμως, έχει τη δυνατότητα να ενσωματώσει στη βιβλιογραφία και ένα ιδιαίτερα περιορισμένο αριθμό τίτλων από έργα (βιβλία, άρθρα, κ.τ.λ.) που απλώς φυλλομέτρησε επιφανειακά κατά τη μελέτη του θέματός του και για τα οποία δεν υπήρξε κάποια αναφορά ή παραπομπή στο κύριο μέρος της εργασίας αλλά, που 'εκ του αφανούς', ωστόσο στήριξαν το θεωρητικό ή πρακτικό μέρος της συγγραφής της εργασίας. Πρόκειται για έργα που τον υποβοήθησαν να δημιουργήσει μια πρώτη υποδομή για το θέμα με το οποίο καταπιάστηκε ή θα άξιζε τον κόπο ο αναγνώστης να τα μελετήσει αν θέλει να έχει μια πιο εξαντλητική εικόνα για το θέμα που πραγματεύεται η εργασία. Θα πρέπει να επισημανθεί, προφανώς, ότι οι γνώμες ποικίλλουν ως προς το αν θα πρέπει να συμπεριληφθεί στη μελέτη μια πλήρης βιβλιογραφία ή μόνο ο κατάλογος των συγγραφέων στους οποίους και έγιναν βιβλιογραφικές αναφορές-παραπομπές. Η κυρίαρχουσα άποψη είναι ότι πρέπει να παρατίθενται βιβλία, άρθρα, κ.τ.λ. τα οποία έχουν παρατεθεί ή αναφερθεί μέσα στην εργασία Σ' αυτήν την περίπτωση, αντικαθιστούμε συνήθως τον όρο «Βιβλιογραφία» με τον όρο «Βιβλιογραφικές αναφορές». Κάποιοι ερευνητές, όμως, επιζητούν βιβλιογραφία που να περιλαμβάνει όλες τις βιβλιογραφικές πηγές που λήφθηκαν υπόψη κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας και της εκπόνησης της μελέτης.

- Ο φοιτητής, με την παράθεση της βιβλιογραφίας, προσφέρει στον αναγνώστη μια άμεση εποπτεία του βιβλιογραφικού υλικού που επεξεργάστηκε, χορηγώντας και κάποια πρόσθετα στοιχεία τα οποία δεν ενσωματώθηκαν στις παραπομπές ή τις σημειώσεις-υποσημειώσεις. Η βιβλιογραφία θα πρέπει να είναι, όσο το δυνατόν, εξαντλητική για το αντικείμενο μελέτης, όπως και για τα διάφορα θέματα που το πλαισιώνουν. Τόσο η ποιότητα όσο και η ποσότητα της βιβλιογραφίας, συγκροτούν στοιχεία ενδεικτικά της ενημέρωσης την οποία διέθετε ο φοιτητής πάνω στο θέμα της εργασίας του. Δεν αναμένεται, ασφαλώς, από ένα φοιτητή να έχει εξαντλήσει τη βιβλιογραφική αναδίφηση και είναι λογικό να υπάρχουν παραλείψεις, ιδιαιτέρως μάλιστα στην περίπτωση κατά την οποία το θέμα που μελετά είναι ευρύ. Οφείλει, ωστόσο, να διαθέτει βιβλιογραφική ενημέρωση, ποιοτικά και ποσοτικά αντιπροσωπευτική των έργων που αφορούν το θέμα που πραγματεύεται.

- Συχνά, στις βιβλιογραφικές αναφορές, περιλαμβάνονται εκτός από ελληνόγλωσσες και ξενόγλωσσες πηγές. Αν τα δυο είδη είναι πολλά σε αριθμό, προτείνεται να γίνει ξεχωριστός κατάλογος για τις ελληνόγλωσσες πηγές με τον τίτλο «Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία» ή «Ελληνόγλωσσες βιβλιογραφικές αναφορές» και ξεχωριστός για τις ξενόγλωσσες πηγές με τον τίτλο «Ξενόγλωσση βιβλιογραφία» ή «Ξενόγλωσσες βιβλιογραφικές αναφορές». Αν επιλεγεί, εντέλει, να καταρτιστεί ενιαίος κατάλογος για ελληνόγλωσσες και ξενόγλωσσες βιβλιογραφικές πηγές, τότε μια κοινή αλφαθητική σειρά ελληνικής και λατινικής αλφαβήτου μπορεί να είναι: Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ, Η, Θ, Ι, Κ, Λ, Μ, Ν, Ξ, Ο, Π, Ρ, Σ, Τ, Υ, Φ, Χ, Ψ, Ω και W. Αν ο φοιτητής επιθυμεί την καταχώρηση στη βιβλιογραφία και άλλων πηγών που αξιοποίησε (π.χ. νομοθετικών κειμένων, σχολικών εγχειριδίων, κ.τ.λ.), μπορεί να αφιερώσει ξεχωριστό τμήμα της βιβλιογραφίας σ' αυτές τις πηγές, αναγράφοντας το σχετικό τίτλο (π.χ. «Νόμοι και Προεδρικά Διατάγματα»).

- Οι βιβλιογραφικές αναφορές παρατίθενται με αλφαβητική παράθεση των συγγραφέων. Το επώνυμο του συγγραφέα τοποθετείται πάντα στην ονομαστική πτώση, για την περίπτωση της ελληνόγλωσσης βιβλιογραφίας. Οι διάφοροι, όμως, τρόποι με τους οποίους παρατίθενται τα βιβλιογραφικά στοιχεία εξαρτώνται από ορισμένους παράγοντες, με σημαντικότερο το σύστημα βιβλιογραφικής καταγραφής (HARVARD, APA, κ.τ.λ.). Για την καταγραφή των βιβλιογραφικών αναφορών, υιοθετήθηκε το σύστημα APA (5thed.) της American Psychological Association, το οποίο και προσαρμόστηκε ανάλογα, προκειμένου να καλυφθεί με ενιαίο τρόπο και η περίπτωση της ελληνόγλωσσης βιβλιογραφίας. Άλλοι παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται ο τρόπος καταγραφής, είναι: ο αριθμός των συγγραφέων (ένας ή περισσότεροι), η γλώσσα του κειμένου (ελληνική, αγγλική, κ.τ.λ.), το είδος του κειμένου (βιβλίο, άρθρο, ηλεκτρονικό άρθρο στο διαδίκτυο, άρθρο σε εφημερίδα ή περιοδικό, κείμενο στο διαδίκτυο, εισήγηση σε πρακτικά συνεδρίου ή ημερίδας, κεφάλαιο σε συλλογικό τόμο, κ.τ.λ.), ο αριθμός της έκδοσης του βιβλίου ή του τόμου, η έλλειψη αναφοράς σε εκδότη ή χρονολογία έκδοσης, κ.τ.λ.

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται με αναλυτικό τρόπο και χρήση παραδειγμάτων οι σημαντικότερες περιπτώσεις του συστήματος βιβλιογραφικής καταγραφής. Πιο συγκεκριμένα:

1. Αν πρόκειται για συγγραφέα, ο οποίος δημοσίευσε κάποιο βιβλίο, τότε μετά το ονοματεπώνυμο ακολουθεί το έτος έκδοσης του βιβλίου σε παρένθεση, ο τίτλος του βιβλίου με πλάγιους χαρακτήρες, ο τόπος και ο εκδοτικός οίκος.

Παραδείγματα:

Γεωργούσης, Π. (1998). *Η Αξιολόγηση των μαθητών με βάση το φάκελο υλικού: portfolio assessment, μια νέα τάση στην εκπαιδευτική αξιολόγηση*. Αθήνα: Δελφοί.

Balshaw, M. (2002). *Teaching assistants: practical strategies for effective classroom support*. London: Fulton.

2. Αν πρόκειται για συγγραφέα, ο οποίος δημοσίευσε άρθρο σε κάποιο περιοδικό, τότε μετά το ονοματεπώνυμο ακολουθεί το έτος έκδοσης του περιοδικού σε παρένθεση, ο τίτλος του άρθρου, ο τίτλος του περιοδικού με πλάγιους χαρακτήρες, το τεύχος του περιοδικού και ο αριθμός των σελίδων του άρθρου.

Παραδείγματα

Γιαλουρίδης, Γ. (2002). Φάκελος επιτευγμάτων: η άλλη διάσταση της αξιολόγησης του μαθητή. Σύγχρονη Εκπαίδευση, 124, 122-124.

Bajaj, M. (2004). Human rights education student self-conception in the Dominican Republic. Journal of Peace Education, 1, 1-16.

3. Αν πρόκειται για συγγραφέα, ο οποίος δημοσίευσε εισήγηση η οποία συμπεριλαμβάνεται στον τόμο των πρακτικών κάποιου συνεδρίου ή ημερίδας ή έγραψε κεφάλαιο σε κάποιο συλλογικό τόμο, τότε η διαδικασία είναι συναφής με εκείνες που προαναφέρθηκαν, με τη διαφορά ότι χρησιμοποιείται μετά τον τίτλο της εισήγησης ή του κεφαλαίου ο όρος [Στο] ή [In] και ακολουθεί ο επιμελητής των πρακτικών ή του τόμου με τη συντομογραφία [Επιμ.] ή [Ed.] / [Eds.]. Σ' αυτό το σημείο, παρουσιάζεται πρώτα το όνομα του επιμελητή και μετά το επίθετό του.

Παραδείγματα:

Καδιανάκη, Μ. (2002). Ετεροαξιολόγηση και αυτοαξιολόγηση ως μέσο διερεύνησης του επικοινωνιακού κλίματος της σχολικής τάξης: ποιοτική προσέγγιση. Στο Γ. Μπαγάκης (Επιμ.), *Ο εκπαιδευτικός ως ερευνητής*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 367-374.

Fraser, B. (1994). Research on classroom and school climate. In D. Gabel (Ed.), *Handbook of research on science teaching and learning*. New York: Macmillan, 493-541.

Fraser, B. (1998). Science learning environments: assessment, effects and determinants. In B. Fraser & K. Tobin (Eds.), *International handbook of science education*. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 527-563.

4. Αν πρόκειται για αδημοσίευτη εισήγηση σε κάποιο συνέδριο ή ημερίδα ή σεμινάριο, τότε στην παρένθεση που αφορά το έτος αναφέρεται και η ημερομηνία, ενώ μετά τον τίτλο γίνεται αναφορά στο ότι πρόκειται για αδημοσίευτη εισήγηση.

Παραδείγματα:

Μαγγόπουλος, Γ. (2005, 14 Μαΐου). *Αξιολόγηση του έργου των εκπαιδευτικών. Εισήγηση που παρουσιάστηκε στο 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο “Κριτική, δημιουργική, διαλεκτική σκέψη στην Εκπαίδευση: θεωρία και πράξη”*. Αθήνα.

Lanktree, C. (1991, January 29). *Early data on the trauma symptom checklist for children. Paper presented at the meeting of the American Professional Society on the Abuse of Children. San Diego.*

5. Αν πρόκειται για δυο ή περισσότερους συγγραφείς, τότε ακολουθείται η διαδικασία που περιγράφηκε παραπάνω, με τη διαφορά ότι διαχωρίζουμε τους συγγραφείς με κόμμα ή χρησιμοποιούμε και το σύμβολο [&]. Αν πρόκειται για πολλούς συγγραφείς, τότε ή τους αναφέρουμε όλους, ή αναφέρουμε τους 1-2 πρώτους και στη συνέχεια χρησιμοποιούμε το σύμβολο [κ. ά.] (= και άλλοι), αν πρόκειται για ελληνόγλωσση αναφορά ή το συνώνυμο σύμβολο [et al.], αν πρόκειται για ξενόγλωσση.

Παραδείγματα:21

Ζμπάϊνος, Δ., & Hallam, S. (2002). Βαθμολόγηση στο δημοτικό σχολείο: προς τη δημιουργία ενός μοντέλου των παραγόντων και των πρακτικών που την επηρεάζουν. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 123, 35-47.

Παπαδόπουλος, Ν., Αθανασιάδης, Η., Γιοκρούση-Κολς, Δ., Θερμός, Η. (1993). Το σχολικό κλίμα: θέσεις και κρίσεις των καθηγητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 10, 139-155.

Παπαδόπουλος, Ν., Αθανασιάδης, Η. κ. ά. (1993). Το σχολικό κλίμα: θέσεις και κρίσεις των καθηγητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 10, 139-155.

Irby, T. et al. (1992). *The Joliet Junior College Center for Adult Basic Education and Literacy's "Families and Success": intergenerational programming that works. Illinois: Joliet Junior College.*

6. Αν η συγγραφή ενός βιβλίου έχει υλοποιηθεί από ομάδα συγγραφέων που δεν αναφέρονται ονομαστικά και αναφέρεται μόνο ο φορέας που υπό την εποπτεία του συντελέστηκε η συγγραφή, τότε μνημονεύεται ο φορέας ως συγγραφέας του βιβλίου. Παρεμφερής είναι και ο τρόπος γραφής στην περίπτωση λεξικών και εγκυκλοπαιδειών.

Παραδείγματα:

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (1999). *Εκπαιδευτική έρευνα στην πράξη*. Πάτρα: Ε.Α.Π.

Organisation for Economic Co-operation and Development (2004). *PISA Learning for Tomorrow's World First Results from PISA 2003*. Paris: O.E.C.D.

7. Αν πρόκειται για πανεπιστημιακές σημειώσεις, τότε μετά τον τίτλο ακολουθεί μέσα σε αγκύλες, ο όρος [πανεπιστημιακές σημειώσεις].

Παράδειγμα:

Θεοδώρου, Α. (2005). *Εισαγωγή στο θαλάσσιο περιβάλλον [πανεπιστημιακές σημειώσεις]*. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Περιβάλλοντος, Χειμερινό εξάμηνο 2004-2005. Μυτιλήνη.

8. Αν η έκδοση του βιβλίου ή του τόμου δεν είναι η 1^η, τότε μετά τον τίτλο αναγράφουμε τον αριθμό της έκδοσης μέσα σε παρένθεση.

Παραδείγματα:

Δημητρόπουλος, Ε. (1998). *Εκπαιδευτική αξιολόγηση – μέρος πρώτο: η αξιολόγηση της εκπαίδευσης και του εκπαιδευτικού έργου (4^η έκδ.)*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Henneman, K. (2000). *Problemen van gevorderde spellers: signalering, diagnostiek en begeleiding (2nd ed.)*. Bussum, The Netherlands: Coutinho.

9. Αν δεν αναφέρεται εκδοτικός οίκος στο βιβλίο ή τον τόμο, τότε στη θέση του εκδοτικού οίκου αναγράφουμε τη συντομογραφία [εκδ. ίδιου/ας] ή τη συντομογραφία [εκδ. συγγρ.] ή τη λέξη [αυτοέκδοση] ή το συνώνυμο όρο [Author].

Παραδείγματα:

Καϊλα, Μ. (1999). *Ο εκπαιδευτικός στα όρια της παιδαγωγικής σχέσης*. Αθήνα: εκδ. ιδίας.

Larson, J. (2005). *Estimated resident population by age and sex*. Canberra: Author.

10. Αν δεν αναφέρεται ο χρόνος έκδοσης του βιβλίου ή του τόμου, τότε στην παρένθεση, γράφουμε τη συντομογραφία [χ.χ.] (=χωρίς χρονολογία) ή το συνώνυμο όρο [n.d.] (=no date).

Παραδείγματα:

Παρασκευόπουλος, Ι. (χ.χ.). *Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας*. Αθήνα: εκδ. ίδιου.

Mitchell, T. (n. d.). *People in Organisations: an introduction to organizational behavior*. New York: Mc Graw Hill.

11. Αν ένα βιβλίο ή άρθρο ή εισήγηση είναι μεταφρασμένα στην ελληνική, τότε, μετά τον τίτλο, γράφεται μέσα σε παρένθεση το ονοματεπώνυμο του μεταφραστή. 22

Παραδείγματα:

McBeath, J. (2001). Το Σχολείο που μαθαίνει. Στο Γ. Μπαγάκης (Επιμ.), *Αξιολόγηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και σχολείου: εκπαιδευτική αξιολόγηση; πώς;* (Μ. Δεληγιάννη, Μεταφρ.). Αθήνα: Μεταίχμιο, 157-166.

Laplace, P. (2002). A philosophical essay on probabilities (F. Truscott, Trans.). New York: Dover.

12. Αν ένας συγγραφέας έχει δημοσιεύσει το ίδιο έτος περισσότερα του ενός έργα (βιβλία, άρθρα, κ.λπ.), τότε τα διακρίνουμε προσθέτοντας δίπλα ακριβώς από το έτος μικρά γράμματα α, β, γ, κ.τ.λ. ή τα λατινικά γράμματα a, b, c, κ.τ.λ.

Παράδειγμα:

Φλουρής, Γ. (1995α). Αναντιστοιχία εκπαιδευτικών σκοπών, αναλυτικού προγράμματος και εκπαιδευτικών μέσων: μερικές όψεις της εκπαιδευτικής αντιφατικότητας, στο: *Ελληνική εκπαίδευση: προοπτικές ανασυγκρότησης και εκσυγχρονισμού*. Αθήνα: Σείριος, 328-367.

Φλουρής, Γ. (1995β). Αρχιτεκτονική της νόησης και της διδασκαλίας. Στο Η. Ματσαγγούρας (Επιμ.), *Η εξέλιξη της διδακτικής*. Αθήνα: Gutenberg, 231-275.

13. Αν η βιβλιογραφική πηγή είναι κάποιο ηλεκτρονικό βιβλίο ή άρθρο από περιοδικό του διαδικτύου, μετά τα στοιχεία του άρθρου θα πρέπει να αναφέρεται και ο δικτυακός τόπος με τη φράση [Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://vn...>] ή την αντίστοιχη φράση [Available on <http://vn...>]

Παραδείγματα:

Δούβλη, Γ. (2004). Διδακτικές προσεγγίσεις σε πολυπολιτισμικές τάξεις. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 9, 5-18. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.pi-schools.gr/publications/epitheorisi/teychos9>.

Eurydice (2004). *Evaluation of schools providing compulsory education in Europe*. Available on <http://www.eurydice.org/documents/evals/en/frameset.html>.

Taba, H. (2002). What is evaluation up to and up against in intergroup education. *Journal of Curriculum and Supervision*, 20, 3, 257-262. Available on <http://web9.epnet.com>.

14 .Αν η βιβλιογραφική πηγή είναι κάποιο κείμενο, το οποίο εντοπίστηκε σε κάποια ιστοσελίδα του διαδικτύου, μετά τα στοιχεία του άρθρου θα πρέπει να εμφανίζεται ο δικτυακός τόπος με τη φράση [Ανακτημένο στις ...από το δικτυακό τόπο <http://vn...>] ή την αντίστοιχη φράση [Retrieved on... from <http://vn...>].

Παραδείγματα:

Κοττάκης, Μ. (2005). *Ο μύθος της παραπαιδείας*. Ανακτημένο στις 5-4-2005 από το δικτυακό τόπο <http://www.oefe.gr/img>.

Eurydice (2005). France: Primary Education. *Eurybase*. Retrieved on 3-6-2005 from <http://www.eurydice.org/eurybase>.

15. Αν πρόκειται για έναν αρθρογράφο, ο οποίος δημοσίευσε άρθρο σε κάποια εφημερίδα ή περιοδικό (εβδομαδιαίο, μηνιαίο, κ.τ.λ.), τότε μετά το ονοματεπώνυμο του αρθρογράφου ακολουθούν σε παρένθεση το έτος, η ημερομηνία και ο μήνας του φύλλου αν πρόκειται για ελληνόγλωσση εφημερίδα ή περιοδικό ενώ αν πρόκειται για ξενόγλωσση, το έτος ο μήνας και η ημερομηνία.

Παραδείγματα:23

Αναστασόπουλος, Δ. (2005, 8 Ιουνίου). Αναζητώντας το Νεπάλ. *Ελευθεροτυπία*, Α4.

Schwartz, J. (2003, September 14). Obesity affects social status. *The Washington Post*, 3-4.

Posner, M. (1993, October). Seeing the mind. *Science*, 262, 673-674.

16. Αν για ένα συγγραφέα υπάρχουν περισσότερες από μια βιβλιογραφικές αναφορές, τότε πρώτη τοποθετείται η παλαιότερη και τελευταία η νεότερη χρονικά βιβλιογραφική αναφορά.

Παράδειγμα:

Αθανασίου, Λ. (2000). *Αξιολόγηση της Επίδοσης του Μαθητή στο Σχολείο και του Διδακτικού Έργου*. Ιωάννινα: εκδ. ιδίου.

Αθανασίου, Λ. (2001). Λάθη των Μαθητών στη Γραπτή Έκφραση και ο Ρόλος τους στη Διαδικασία Διδασκαλίας και Μάθησης.

17. Αν για ένα συγγραφέα υπάρχουν περισσότερες από μια βιβλιογραφικές αναφορές, τότε πρώτα τοποθετούνται αυτές όπου είναι μοναδικός συγγραφέας και στη συνέχεια οι από κοινού με άλλους αναφορές.

Παραδείγματα:

Βρεττός, Γ. (1996). Αποκωδικοποίηση της Μη Λεκτικής Συμπεριφοράς του Εκπαιδευτικού από Μαθητές του Δημοτικού Σχολείου. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 24, 103-124.

Βρεττός, Γ., Καψάλης, Α. (1994). *Αναλυτικά Προγράμματα. Θεσ/νίκη: Art of Text.*

Λάμνιας, Κ. (1999). Νεότερικότητα: Μορφές Λογικής και Επιρροές στις Διαδικασίες Συγκρότησης της Σχολικής Γνώσης, *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 29, 7-33.

Λάμνιας, Κ. (2001). Εκπαιδευτική Αξιολόγηση: Από τις Μεροληψίες της 'Αντικειμενικότητας' στη Ρευστότητα των Αυθύπαρκτων Λογικών. Στο Γ. Μπαγάκης (Επιμ.), *Αξιολόγηση Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Σχολείου: Εκπαιδευτική Αξιολόγηση; Πώς;*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 79-88.

Λάμνιας, Κ., Τσατσαρώνη, Α. (1999). Σχολική Γνώση και Πρακτικές Αξιολόγησης: Ο Ρόλος τους σε Σχέση με την Αποτυχία στο Σχολείο και τον Κοινωνικό Αποκλεισμό, Στο Ν. Πετρουλάκης (Επιμ.), *Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός: Πρακτικά Η' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 125-154.

- Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η *Ενδεικτική Βιβλιογραφία που επισυνάπτεται στο τέλος του Οδηγού, είναι δυνατόν να αξιοποιηθεί από το φοιτητή και ως υπόδειγμα για τον τρόπο γραφής των βιβλιογραφικών αναφορών.*

Τέλος Ενότητας

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης